

Történetiség, vidékiség mai prózairodalmunkban

I. A társadalom manipulatív törekvései erősödtek meg annyira, hogy rövidre zárva a radikálisabb irányzatokat, átirányítson a történelemmel összehangzó múltidézéshez? A lendületes átalakulás képzetét keltő történeti mozzanatok új heroisztikus struktúrát alakítanak ki, vagy az is pusztán önvédelmi reflexként megjelenő irányított nosztalgia? Hiteles-e az önmagát eredetében kiteljesedni látó alkotók törekvése, vagy az egyetemes témahiány legújabbkori tüntetőcsoportjáról beszélhetünk? Ez esetben tehát szerzői manipulációkról? Legelső nekifutásra ezek ötlenek fel bennünk. Az egyik oldal ideológiai-politikai, a másik esztétikai-irodalomtörténeti síkon ébreszt további kérdéseket. Az elsőhöz csak annyit fűzhetünk, hogy kulturális közviszonyaink manipuláltságának vizsgálata valószínűleg nagyrészt gazdasági kérdésekhez vezetne. Illetékességünket szem előtt tartva válasszuk azt az alapállást, miszerint a valóságtól most sem szakadt el irodalmunk. Így a tematika esetlegessége máris szilárdabb alapot nyer, (el)kötelezettségé válik.

Vegyük prózairodalmunk tárgykörének egyszerűsített képletét. Beszélhetnénk akár a tematikai kényszerről is, hiszen a neoavantgarde – de nemcsak a neoavantgarde! – sikerületlen ágai megmutatták, hogy milyen elszánt erőfeszítéseket hív életre a mondanivaló hiánya. Szóljon a mű akár a történelmi múlt korszakos vagy hétköznapi momentumairól, avagy napjaink problémaköreit igyekezzen közelíteni: mindezt néhány általános nézőpont közül válogatva tudja kivinni. Megjelenhet valóságunk egy emberben, egy családban, a szűkebb pátriában, a legáltalánosabban a hazában gondolkodva. Gyorsan szögezzük le: ezek nem szigorú sablonok, közöttük nincs is éles határvonal, s egyszerre is szerepelhetnek – ez már a 70–80-as évek nagyregény utáni vágyakozását idézi. Tehát azt írjuk, legáltalánosabb a nemzetben gondolkodó szerzők eljárása, azonban ezt manapság joggal cáfolhatjuk. A tényleges történelmi regények – mivel a nemzeti lét deduktív elemzése ezekben legkönnyebb – ugyanis napjainkra legjobb esetben *Spirónál*, *Dobai Péternél*, *Balázs Józsefnél* áltörténelmi regénnyé átalakulva jelentkeznek. Tovább gyengült az a társadalomkritikai irányultság is, amellyel mind ez ideig többé-kevésbé találkozhattunk. A változatlan irányú törekvés azonban most is elvezet a nembeliség követelményeinek beteljesüléséhez. Most az egyénnél megállva – sajátos pozitív eredményként – a legapróbb rezdülés mögött is az általánosra ismerünk: éppen mert az egyéni sors történelembe, közösségbe való beékelődésének, beágyazottságának élményét igyekszünk átélni. Az író áttételesen érvényesülő szándéka találkozik az olvasó várakozásaival. A szubjektivizálódás legértékesebb szakasza az, a magánszféra szétterülése, a keretek meginduló szétfeszülése a közösségi felé. Nem manipulációkról kell tehát elsősorban beszélni, hanem a valóban létező problémák hatásáról, s az ezeket éreztetni igyekvő alkotók szerepvállalásáról. Az ilyen elhatáro-

zás azért is vonzó, mert módszerénél fogva a didaktikusságot is inkább elkerülheti.

Ezzel értünk el a második kérdéscsoporthoz. Hogy nevezzük tárgyunkat: a történelem kisajátítása, gesztus, vagy tényirodalom történelmi távlatból? S ha a jelenről olvasva találkozunk ilyen szerzői igénnyel, megalkotott ítéleteink változatlanul alkalmazhatók-e? Találhatunk-e megfelelő eszmei-társadalmi-művészeti alapot a mában, a helyi színezet kiemeléséhez?

Mintha a '70-es évek epikájából köszönne vissza a légkör meghatározó energiáinak fő szervezőerőként való szerepeltetése. *Ottlik Géza* alap-példáján felszűrődve sorakoznak itt *Czakó Gábor*, *Vámos Miklós*, *Hajnóczy* igen jelentős példái. Ebből a törekvésből is táplálkozva jelenhet meg mind konkrétan a „*coleur locale*” sajátosan jellemző gondolatisága, már a kisajátított történelem – helyenként igencsak szubjektívan válogatott – tényhalmazából építkezve. A művek háttérében (?) megjelenik az alkotó személye, és immár igazi despotaként, anyagának független szerveződési elveket konstruál. A neoavantgarde formai radikalizmusától csak részben elszakadva, a bölcséleti szinten így nyert tért a történetiség kényszerű parabolisztikusságán túllépő magánmitológia, a kollektív önvizsgálat változatlan igénye által teremtett új clemző eljárás. Amelynek alkalmazása természetesen minden esetben a jelen érdeke elsősorban. Mennyiben érdeke azonban az a topográfiai tudatosság, mely most legtöbbször keret ad egy (csoport) mentalitás megrajzolásához?

II. Az elv és a gyakorlat igazságtartalmának félreérthetetlen kettőssége a közéletiség értékszintjeinek törésvonala mentén szétrázta a társadalmitag leginkább érzékeny réteget, az értelmiséget. A nehezen változó normákhoz erősebben kötődők közül is sokan hasonlottak meg az egyéni érdekek és a közösségi igények szembesülésekor. A kollektív szempontok így egyre inkább a szubjektív megfontolások háttérévé váltak, s ezzel többnyire értékminőségük is igencsak devalválódott. A mindezzel szembesülők dezillúziója jelen esetben sem más, mint a kilábalás, vagy az elmerülés alternatíváinak érzelmi-értelmi bázisa. Az irodalomban természetesen – mivel alapvetően az etikum által vezérelt közlésmódokkal számolunk – karakteresebben mutatkozik meg a választás szűlsőségessége. Egyik esély a tragikus létszemlélet kialakulása, míg a másik a tragikus lét újfajta szemléletének deklaratív közelítése. Az utóbbi, lényegét tekintve, a formai lehetőségeken keresztül véli kivihetőnek az aktív létezés újratermelését. Mivel mindkét eljárás a valóságnak ugyanarra a mozzanataira alapul, annak tartalmi vonatkozásait ábrázolnia szükséges valamilyen módon. Tehát a fentiekben körvonalazott történelmi érdeklődés mellett igen erős a határozottan a jelenről szóló, a válságos időköt megvilágító utalások műbe emelésének igénye. Ennek a sajátos axiómának az érvényesülése érhető tetten például *Temesi Ferenc* sikerkönyvében is.

Már a visszatekintés is egyféle értékítélet. Az a tudat, hogy a nagyíptékű haladás vágya a befutott utak végpontján valóban anakronisztikus, megmutatta jelenünk igazi nehézségeit. Hogy a lehetőségek birodalmán végigrohanva ismét önmagunkra kell találnunk. Hogy ezt nem tehetjük meg ugyanúgy, mint elődeink, vagy hogy nem csak úgy kell megtennünk. Innen tágul a kép az érvényes komplexitás célkitűzésével. Itt gyökerezik a kollektív önvizsgálat reneszánsza, mely annyiban új, amennyiben a ki-

vívott posztjából nem engedő szerző sajátos intenciói alapján, a másság kényszerében szerveződik. Ezután mindegy már, ha egy faluról, egy családról, egy kisvárosról olvasunk: érezzük azt a feszültséget, amellyel cáfolhatjuk a szűkített tér feltétlen magánjellegét.

A fiktív regényvilág, a sci-fi, valamint a műltről szólva a „románc”, a „gothic novel” (Umberto Eco) túllép tételeinek helyi kötöttségein, s itt csak azt mondhatjuk, hogy az olvasó érdekében. Tudniillik, hogy érdek nélkül szemlélve a regény világát, fenntartás nélkül szórakoztasson. A pusztán ezt célzó befogadói érdeklődést jelen esetben azonban méltán hagyhatjuk figyelmen kívül. Az igazán érdekes a valós történelmi szituációnak a lényegyet hűen tükröző ábrázolása – s hogy az alkotó milyen metodikai-stilisztikai eszközrendszert mozgósítva éri ezt el. Itt két alapvető megoldást elemzünk csak: a városmonográfia és a tényirodalom határán mozgó, a szociográfiához több ágon kapcsolható írásokat, valamint a „tisztán szépirodalmi szándékkal keletkezett”, a tényanyagot többnyire átlírizáltan, ritkábban természetéből eredő sokszerűséggel megjelenítő alkotásokat. Mindezt a további megszorítással tesszük, s keressük egyben a megfogalmazott kérdésekre a választ, hogy – a témából adódóan – a „vidék” a „vidékiség” tényét választjuk válogatási szempontnak.

Kosztolányi szerint „az egész magyar irodalom vidékről jött” (Dunántúli Élet, 1924.). *Pacsirtájában* ennek a vidéknek elmaradottságát, a szélesebb szellemi horizont hiányának hátrányait mutatja fel. Ó maga Szabadkáról, *Krúdy* a Nyírségből elszármazva is a századelő Pestjének krónikása lett. A vidék térfoglalása talán a népi írók mozgalma idején meghatározó. Ekkor kezd igazán terjeszkedni, jóindulattal kikövezett utakon, a provincializmus, mely később néhány esetben a fasiszta ideológiához is közelített. „A hírhedt colcur localehoz való ragaszkodás – írja *Daniló Kis* –, ha kívül esik a művészi kontextuson (azaz nem a művészi igazságot szolgálja) szintén a burkolt nacionalizmus egyik módja”. Ez a fajta irányultság a felszabadulás után más, pozitívabb tartalommal telítődött; míg a „másik oldalon” – az illegálitásba kerüléssel egyidőben – mind erősebb radikalizálódás tapasztalható. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy épp ennek a helyi színezetnek az átmondolt ábrázolása lehetett célja például *Illés Endrének* „krétarajzai” megírásakor, ez a szándék vezethette a fiatalabb írógenerációkat közelmúltat megidéző alkotásaiban. Nyitottabb, vagy szűkebb optikával, de rögzíteni lehetőségeink, illetve lehetetlenségeink keletkezéstörténetét. Ez a hagyomány elsősorban a súlyos próbatételekkel terhelt 50-es évek tematikájához vezet. Teljesen esetleges válogatásban álljon itt *Rónay György*, *Bálint Tibor*, *Gyurkó László*, *Sántha Ferenc*, *Karinthy Ferenc*, vagy akár *Jávor Ottó*, *Gergely Agnes*, *Mezei András* műveinek példája.

Külön kategória – bár legtöbbször ugyanezt az időszakot veszik elemzés alá – a családregények, családnovellák egész során: *Bereményi*, *Csaplár Vilmos*, *Nádas Péter*. *Lengyel Péter* írásai már átvezethetnek minket tényleges témánkhoz. Mégpedig a célzatosan – bár többnyire lényegét érintően áttílizáltan – városmonografikus hajlandóságú irodalomhoz. Legtisztabban *Temesi Ferenc* mutatta meg *Látom nekem kell lemennem* című novelláskötetében, majd igazi népszerűséget kiérdemelten a *Por* című regényében, hogy az önéletrajzi elemek szervesülve a nemzedéksorsok

történelmének fő cselekménnyé tételével, és a szándékosan és irányzatosan pontos helymegjelöléssel, milyen új élményhez juttathatja olvasóit.

Ennek az új élménynek igen lényeges összetevője az ún. irányító: (rossz értelemben manipulált) érdeklődés. A bizonytalanság életérzésével szembehelyezhető eszmény által mintegy meghosszabbíthatjuk magunkat térben és időben. Ez a terjeszkedés nem változtatja meg körülményeinket, csak a változatlan valóság szemléletét alakíthatja. Azt a pszichés többletet nyerhetjük általa, mely majd közegünkkel szembesülve a változtatás alapja lesz. Ez végső soron a legtöbb jelentős mai mű alaptulajdonsága: a posztmodern szituációnak (Hegyi Lóránd) megfelelően nem bír mindent az olvasóra: veszi a fáradságot és – több-kevesebb sikerrel – megkísérli elvezetni önmagához. Ha nem ugrott be az igen változatos hatáskeltő akciók fényűzésének, legalább az „egyszerű élményszerűséget fedezze fel újra, s ne szembesüljön szüntelenül önnön művelerlességével a kollázs- és kompiláció-özönben.

Itt érdemes megemlíteni Umberto Eco intertextualitás-elméletét, melynek lényege, hogy a különböző szövegek, függetlenül alkotójuktól, szüntelenül egymásra utalnak, mintegy külön kommunikációs viszonyt tartanak fenn. Erre építve, *A rózsza neve* című regényét ő is különféle forrásokból válogatta össze, mégis másirányú következetességgel. Mintha éppen mélytudományos nehézségüktől törekedne azokat megtisztítani – tulajdonképpen kommercializálja a szövegidezeteket. Eco tehát az intellektualitást megtartva – mint erről majd a későbbiekben is szó lesz – igyekszik távolodni a szigorú értelemben vett elitművészet gondolkörétől. A valóság előtt már nem elég a megszerkesztett zsenialitás burkába menekülni. Az irodalom is nyit a jellegzetesebb érdekcsoportok felderítése felé, s ennek a nyitásnak lesz az eszköze a történeti érdeklődés, a színhely mindenkinek személyes mitológiája.

III. A szociográfia lebontotta magából azokat az egységeket, melyekkel összetetten a szépirodalmi törekvések kifuthattak. Így némileg kétértelműen anekdotikusra sikerült, vagy már-már a bedekkerhez hasonló írásművek is megjelenhettek. A változatlan esztétikai követelmények azonban megingathatatlanok. Így marad talpon többek között *Sarusi Mihály* békecsabái, *Szabó Magda*, *Mocsár Gábor* debreceni, *Simonyi Imre* gyulai, vagy akár *Szeberényi Lehel* sajátosan egyéni „dunai” irányultsága. Megemlíthetjük a „szegediek” között Temesi mellett például *Fenákel Juditot*, vagy hogy nemzetiségi területekre ugorjunk, a csehszlovákiai magyar *Tóth László* vagy *Grendel Lajos* írásművészetét. Óvatosan megidézhethetjük egy pillanatra a *Sütő-Panek*-vitát is, valamint *Beke György* példaértékű nemzeti (nemzetiségi) önismeretét.

A szigorú szociológiai szempontokon túl de ezen a területen is igazán jelentős értékűnek tudhatjuk *Kolozsvári Papp László*nak a vidéki értelmiségieket az intellektuális próza szövetében megjelenítő regényeit, *Mészöly Miklós* mítikus székszárdíságát, Temesi Ferenc „tudatosan posztmodern” regényét. Általában a vidékiségről, vagy konkrétan egyik városunkról számtalan adalékot nyerhetünk ezekből a művekből. Az írói karaktert a közös alapon túl Kolozsvárinál a Németh Lászlói papírszínházra emlékeztető igen erős és mély szellemi feszültség, Mészölynél az átadásra szánt anyag „pontos” ismerete, s e tudás konok terrorja. Míg *Illyés*nél, *Sütő*nél stb. a táj is élményesített formában jelenik meg, Mészölynél az élmény is

tárgyszerűen. Temesinél a forma is igencsak hozzájárul – a korról haladva lassan elhagyhatatlan követelményként – a jelentésegység végső kialakulásához. Nem egyedülálló a vállalkozása: a szerb *Milorad Pavić* is hasonló eljárással szerkesztette *Kazár szótárát*. Értékelhetik ezt is a neoavantgarde készítmények nem csituló diktatúrájának, de valószínűleg közelebb jutunk az igazsághoz, ha a mű egészét a „mese” felől közelítjük. Temesinél is a gondolatvilág legfontosabb egységesítő eleme a mese, az állandóan jelenlevő mese, mely miatt *Marquez* ezt az alkotásmódot „memorias falsas”-nak, álmemoárnak nevezte.

Erősen meghatározza azonban elméleti tájékozódásunkat a posztmodern-kategória tisztázatlansága. Egyes elképzelések szerint a posztmodern pusztán a neoavantgarde formakultúra és eszmeiség utolsó, manierisztikus szakasza; s mint ilyenek, összetevői az új-avantgarde formai radikalizmusa és egy bizonyos újfajta realizmus. Mások szerint új és szuverén irányzat, mely nem nélkülözi a neoavantgarde némely formai jegyét. Az bizonyos, hogy ma az erősebb és szélesebb gyűjtőkörű motivációt már az ironia finomságával, cizelláltságával is felemásan lehet csak elképzelni. Az ironikus beállítottság ugyanis intellektualitását megőrizve igyekszik mesterkélttségét levetkőzni: a sajátosan realiztikus tendenciákkal összefüggésben az emberi azonosság-tudat valódiabb biztosítékait kutatja. Dinamikusabb viszonyulás ez tehát, de a nagyobb koncepció sodrában sem mond le az önvizsgálat kötelezettségéről. Ez pedig – mint már többször jeleztük – valami meghatározott egyénfölötti szinten realizálódik.

A *Száz év magányhoz*, *A rózsza nevéhez* méltó nagyregények azonban váratnak magukra. A terjedelmesebb vállalkozások sem érik el azt a komplexitást, amelyet a felvállalt probléma sokoldalúsága igényelt volna. Egyelőre nehéz elhinni, hogy nemzeti sajátosságaink, múltunk ezirányú semlegessége lenne a gátló tényező. Inkább az a kronológiai meg rögzöttség hibáztatható, mely szerint egy nép arcéle produkciói egymásutániségében, a hiányzó láncszemek számának tudatában, a megrontó erők fellebbezhetetlen dominanciájának elismerésével lenne megrajzolható. Az e fajta historikum népszerűsége igazán egyszerűvé tette tételszavak könnyed legyártását az ifjabb nemzedékek számára például a '70-es évek dezillúziójáról, az '50-es évekről, vagy visszább hatolva: a faszizmusról, a Monarchiáról. A körülmények szüntelen egymásbajátszása talán itt sikadt el, talán itt kereshető a potens magatartások időlges kifulladásának magyarázata.

A végére ismét elértünk tehát a manipuláció-evolúció problémaköréhez, s így a politikum legalább minimális megjelenésével is számolnunk kell. Mivel a jelenség nem manipulációk eredménye, de megjelenése nem a művészet krízisére válasz. E motívumok mélyebb értelmű kibontása már egy másik tanulmány témája lehet. Ugyanis várat még magára a posztmodern alkotások behatóbb, céltudatosabb elemzése, amely majd várhatóan használhatóbb kifejezéseket ad kezünkbe.

Madách-pályázat eredményhirdetése

Szépirodalmi kategória

- I. díj Juhász Zsuzsanna (Budapest)
- II. díj Marno János (Budapest)
- III. díj Kis Zoltán (Budapest)

Tanulmány, esszé, szociográfia kategória

- I. díj A zsűri nem adta ki.
- II. díj Juhász Zsuzsanna (Budapest) és
Praznovszky Mihály (Veszprém)
- III. díj Podmaniczky Katalin (Franciaország)
és Csapodi Tamás (Budapest)

DICSÉRETBEN RÉSZESÜLTEK

Szépirodalmi kategória

Ardamica Ferenc (Losonc), Erdős István (Salgótarján),
Onagy Zoltán (Esztergom).

Tanulmány, esszé kategória

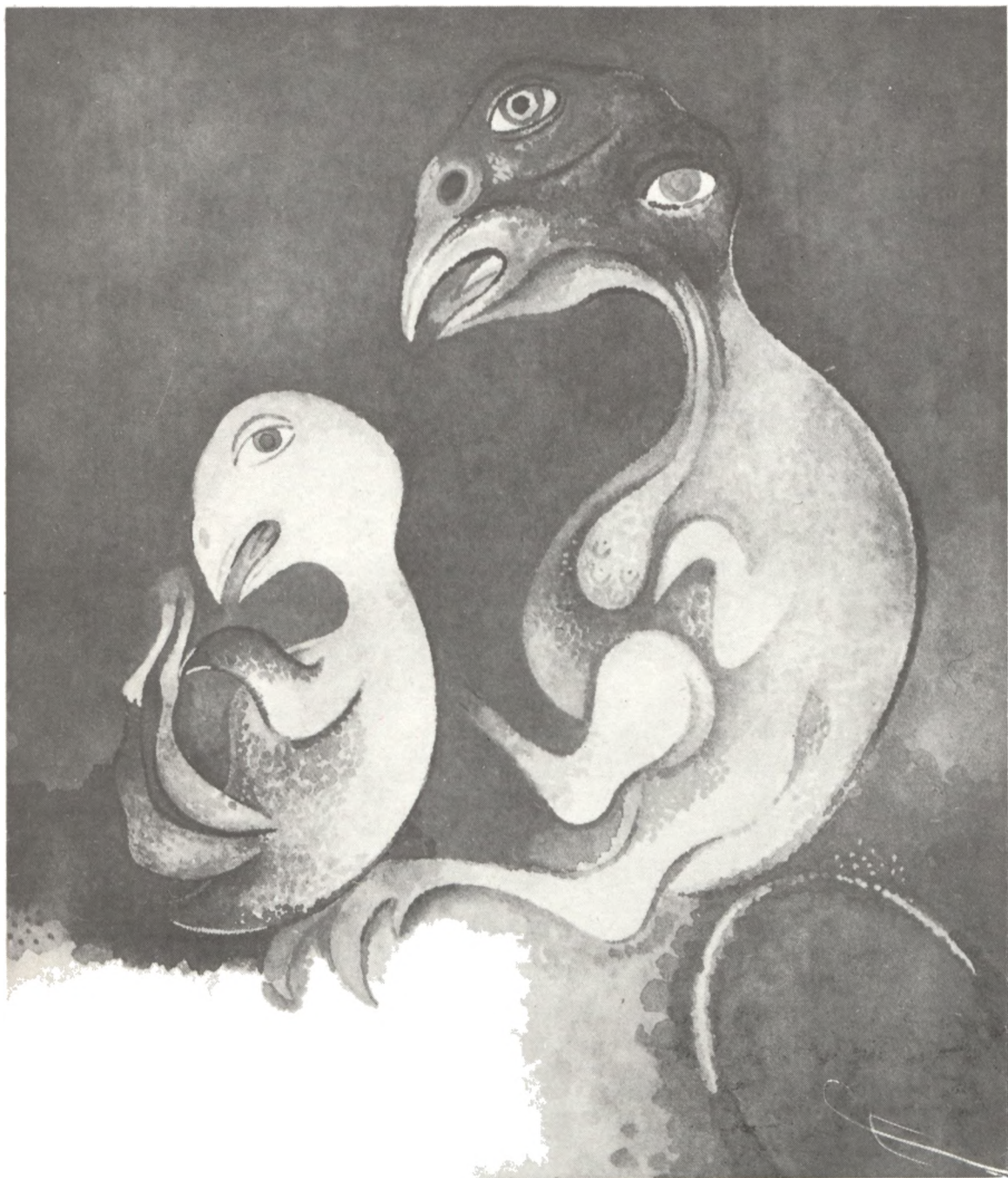
Bogácsi Istvánné (Pásztó), Kaútzky Norbert (Budapest),
Máté J. György (Budapest),
Tarján Tamás (Budapest), Várszegi György (Bátonyterenye).

Ára: 25,- Ft

palócföld
TARSAI ANDRÁS KÖTETEK MŰVÉSZETI KIADÓI KFT. 1989/3. évf.